

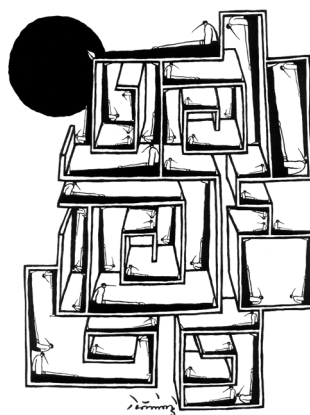
BALOGH MARGIT

A MINDSZENTY-PER

A világháborút követő magyar belpolitikai erőviszonyok közepette a katolikus egyház „Isten szabad ege alá került”, és három év alatt összezsugorodott a gazdasági hatalma, oktatási és közművelődési szerepe, valamint közéleti terrénuma. Az 1945. február 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény révén erősen korlátozott szuverenitású koalíciós kormányok intézkedéseit Mindszenty József esztergomi érsek, Magyarország primása egyház- és vallásellenes kultúrharcként élte meg. Az 1945 és 1948 közötti éveket egyre élesebb konfrontációk sora jellemezte. A bíboros mindent elkövetett a szovjetizálás és az ateista kommunizmus hatalomra kerülése ellen, bízott az európai hatalmi erőviszonyok újrendezésében. A baloldal végül erőből „oldotta meg” a helyzetet: hosszas diplomácia és politikai hezitálásokat követően 1948. december 26-án hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés és valutaüzérkedés gyanújával, a totalitárius rezsimék sablonos vádjaival rendőrhatalósági őrizetbe vették Mindszenty József bíborost, esztergomi érseket, Magyarország primását. Letartóztatásának időpontját személyesen Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes, a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára döntötte el. 39 napi vizsgálati fogság után nyílt tárgyaláson ítélték meg a primás fölött. Az alábbi tanulmány rövidített részlet a szerző Mindszenty Józsefről 2002-ben megjelent biográfiájának bővített változatából.

A tárgyalás (1949. február 3–8.)

■ Az első fokon eljáró Budapesti Népbíróság Olti Vilmos vezette különtanácsa előtt, Alapy Gyula néppügyész vádindítványa alapján, 1949. február 3-án, csütörtök reggel 9 órakor kezdődött Mindszenty József és társai tárgyalása. Ugyanebben az időpontban a Magyar Dolgozók Pártja Poli-

A néppügyész előtt sem hátrált meg, és kétséget kizáróan elutasította a bűnösség vállalását.

tikai Bizottsága már a befejezésről döntött: „f. hó 8-án hozzanak ítéletet a Mindszenty-ügyben. Az ítélet után kérni fogjuk Chapin [amerikai követ] visszahívását. Egyidejűleg a Kultuszminisztériumon keresztül meg kell állapítani, hogy ki a katolikus egyház feje Magyarországon.”¹ Az eljárás, hogy egy politikai párt belső körében határozzanak egy bírósági tárgyalás menetrendjéről, önmagában cáfolja az igazságszolgáltatás pártatlanságát, ráadásul az utasításba adott kérdés is árulkodó: nem tudták, hogy ellenkező pápai döntésig (amire csak 1974. február 5-én kerül majd sor) – akár elítéli egy világi bíróság, akár nem – egyházjogilag Mindszenty József marad az esztergomi érsek és a magyar püspöki kar elnöke, csupán 1948. december 26-tól – akadályoztatása miatt – az ezekkel járó joghatóságot (eltekintve néhány naptól 1956-ban) nem gyakorolhatta.

A népbíróság az elvárásoknak megfelelően tette a dolgát. Összeállításakor láthatóan arra is ügyeltek, nehogy zsidókból vagy protestánsokból, hanem katolikusokból álljon. A bíró a szegedi Szent Imre Kollégium egykori növendéke, a kétes hírnevet szerzett, karrierista Olti Vilmos volt, a vádat pedig Komárom egykori polgármesterének, Alapy Zsigmondnak a keresztfia és unokaöccse, Alapy Gyula képviselte. Oltit az államvédelem azzal tartotta kézben, hogy tudott múltbéli „szélsőjobboldali kapcsolatairól”, „marxizmusellenességéről” és egy Hitler által alapított birodalmi ösztöndíj elnyeréséről. Alapy viszont „1930 óta megbízható elvtársa a pártnak”, nyugati beszerzetlenségének bizonyítéka, hogy „bár német, szlovák és angol nyelven is beszél, külföldön csak 1932-ben járt”. Mindketten szerepelnek az államvédelem hálózati személyeként foglalkoztatott bírák és ügyészek szigorúan bizalmas minőségű listáján (ahogy a majd másodfokon eljáró bíróság vezetője és népfőügyésze, Jankó Péter és Borbély János is² – előbbi lelkiismeret-furdalása terhétől öngyilkos lett).

A tárgyalás helyszíne a belvárosi Markó utcai fogház II. emeleti, úgynevezett nagy esküdtszéki terme volt. A környéket hermetikusan lezárták, s bár az épületben ebben az időpontban más tárgyalást nem tartottak, mégis kisebb hadsereggel biztosították a tárgyalás zavartalanságát. A Magyar Rádió úgynevezett hangképekben számolt be az eseményekről, először február 3-án este 9 órakor. A mód, ahogyan a hatóságok a tárgyalást és annak sajtótudósítását kezelték, arra mutat, hogy a vádlottak megbélyegzésén kívül a tárgyalás legfőbb célja a propaganda volt. Ugyanakkor fényképek (az ÁVH egy fotós megbízottja kivételével), film- vagy magnófelvétel készítését megtiltották, de Rákosi szobájába bekötötték a tárgyalás mikrofonját. (Így azt is hallotta, amikor ebédszünetben a bíróság tagjai arról beszéltek, hogy mindössze két forintjuk van az ebédre. Alapy, Décsi, Jankó és Olti meg is kapta a júdáspénzt – a havi 1000–1000 forint, más források szerint 1500, majd 2000 forint – fizeték-kiegészítést.)³ Mind a hazai, mind a külföldi közvéleménnyel el akarták fogadtatni Mindszenty bűnösségét. Kezdődött már a „tényeket” tartalmazó *Sárga könyv*vel és a követségi kötelező sajtótájékoztatókkal, majd folytatódott a nagyvonalú ígéretekkel, hogy külföldi tudósítók is részt vehetnek a tárgyaláson, és szabadon küldhetik jelentéseiket. Ezek az ígéretek, mire a tárgyalás megkezdődött, Balzac számárbóréhez hasonlóan zsugorodtak össze. A tárgyalás ugyan nyilvános volt, de egyetlen nyugati képviselő sem kapta meg a megígért belépőket; a többszörös igénylőből mindössze huszonhárom, alaposan lekáderezett külföldi újságíró lehetett jelen.⁴ A korlátozás bumerángxént ütött vissza: nagyobb lett a visszhangja, mint a jelenlét engedélyezésének. Ilyen körülmények között a közvélemény abban is kételkedett, ami egyébként megtörtént, vagy ellenkezőleg, légből kapott feltételezéseknek adott hitelt.

Az aprólékos előkészületek közepette senkinek sem tűnt fel (vagy tudatosan nem foglalkoztak vele), hogy az egyébként alaposan ellenőrzött bíróság összetétele törvényellenes. Ugyanis a népbírósági tanácsokról szóló 1947. évi 34. tc. szerint a népbíróság tagjait a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, a Magyar Kom-

munista Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Szociáldemokrata Párt helyi szervei küldik ki. A két munkáspárt 1948. júniusi egyesülésével ez a szervezési rendelkezés érvényét veszítette, hiszen csak egy fuzionált párt maradt, a Magyar Dolgozók Pártja. Arra pedig az egyesült munkáspártot az országgyűlés nem jogosította fel, hogy „eredeti joga” szerint továbbra is egy-egy, azaz összesen két MDP-beli népbíró delegáljon a népbírószobákba. A bíróság törvényellenes összetételéből viszont az következik, hogy az általa hozott ítélet eleve semmis.⁵

A tárgyalást Olti bíró meglepő fordulattal kezdte: ismertette a bíboros igazságügy-miniszterhez intézett levelét, amelyben kérte a tárgyalás elhalasztását és ügyének elkülönítését, hozzátéve, hogy hajlandó ideiglenesen lemondani posztjáról, ugyanakkor visszavonta a letartóztatása előtt írt nyilatkozatát, amely szerint minden esetleges vallomása vagy beismerése csupán az emberi test gyengeségének tulajdonítható. A bíborossal szembeni eljárásnak ez egy meglehetősen furcsa eleme, mondhatni a kommunista igazságszolgáltatás öngólja: nem próbálták letagadtatni Mindszentyvel, hogy valaha ilyen levelet írt. Ehelyett arra kényszerítették, hogy vonja vissza, és így módon bizonyossá tették, hogy létezett ilyen levél.

A bíróság elutasította az elkülönítésre vonatkozó kérést. A levél segítségével azonban sikeresen megadták az alaphangot a perhez. Az elnapolási kérelmet a sajtó gyáva-ságnak értelmezte, mivel a bíboros ügyének elkülönítése egyet jelentett volna vádlottársai sorsukra hagyásával. A bíboros besétált Rákosi csapdjába, és már az első tárgyalási napon sikerült őt hátrányosan feltüntetni. Készséggel elismerte a levél megírását, s ez a beismerés csak a kezdete volt a beismerések sorozatának, a megbánásnak és annak az ígéretnek, hogy a továbbiakban betartja Magyarország törvényeit.

A vádak Mindszenty József ellen nagyjából ugyanazok voltak, mint bárhol másutt Kelet- és Közép-Európában, ha valakit ki akartak iktatni a közéletből. A reakciószítást automatikusan eljutottak a megbélyegző rendszerellenességig, a háborús úszítás rágalmaig, majd tovább szótték a hálót a kémkedéstől az összeesküvés vádjáig. Holott Mindszenty alapvetően nem akart mást, mint minden hazafi és polgári demokrata: a szovjet katonák menjenek haza, és amerikai–angol ellenőrzés mellett, tiszta választásokon alakuljon ki az ország valóságos politikai képlete, beleértve az államformát is.

A bírósági tárgyalás forrásait közzétevő kiadványok egyike sem tartalmazza hiánytalanul a történéseket. A Magyar Rádió hangarchívuma azonban megőrizte a per közel teljes hanganyagát. Visszahallgatva az eredeti magnószalagokat, kijelenthető, hogy az eljárás anyagát elsőként közlő úgynevezett *Fekete könyv* fontos, épp a vádlottak védekezését, érvelését tartalmazó részleteket vagy a „Bűnösnek érzi magát?” kérdésre adott tagadó válaszokat (Baranyay Jusztin, Nagy Miklós, Tóth László) hagyott ki, nyilván nem véletlenül.

De a manipulált propagandakiadványokból is megállapítható, hogy a per botrányos volt. A feltett kérdések magukban foglalták a választ. A nyilvánvaló tendenciózusságra más büntetőeljárásban az ügyvéd tiltakozással reagálna, ha a bíró egyáltalán engedne feltenni ilyen kérdést. Most azonban a tárgyalást vezető bíró szájából leggyakrabban ez a szó hangzott el: „*Ugyebár?*” Erre csupán helybenhagyó, igenlő választ várt. Amikor elmaradt az igen, akkor megszólalt a rádióbemondó, és kommentált. A bíró többször felsült, készületlenül összekeverte a bizonyítékokat, amik egyébként sem voltak eléggé „ütősek”. Olti bíró félbeszakította a vádlottakat, ha úgy vélte, vallomásuk helytelen irányba halad.

Mindszenty védője is leszerepelt. A tárgyalás jó részét azzal töltötte, hogy többé-kevésbé szabadkozott amiatt, hogy a védelem képviselőjét tölti be, ahelyett, hogy valóban ellátta volna a feladatát. Egyetlen személyt sem idéztetett be tanúnak, akik meghallgatására persze egyébként sem lett volna idő, mert a pert szédítő gyorsasággal foly-

tatták le. (A többi vádlott ügyvédje aktívabb volt.) Az igazságszolgáltatás harmadik szereplője, az ügyész pókhendi és fölényes viselkedéssel próbált „jó pontokat” szerezni.

Az elsőrendű vádlott, Magyarország primása a hitet védte, határozottan és kitaróan, de nem lett a földjétől, iskoláitól és előjogaitól megfosztott, politikai támadások kereszttüzebe került katolikus egyház oroszlánszívű harcosa. Hiszen a kihallgatási jegyzőkönyvekben kifundált történeteket a tárgyaláson Mindszenty szájából hallhatta a döbbszent nagyközönség. Egy meggyötört ember állt a bíróság előtt, akit ország-világ előtt gúnyoltak és gyaláztak. A per során – több korabeli forrás és szemtanú szerint is – a bíboros külsőleg fáradt és megviselt volt ugyan, de normális állapotban lévőknek, ésszerűen viselkedőknek tűnt. Habozva, de készségesen válaszolt a feltejtett kérdésekre, megszólalásai során vonakodás nélkül, többször is megfogadta, hogy jó útra tér. Mindszenty beismerése végeredményben nem meglepő, hiszen az ÁVH-n előbb vagy utóbb, de (szinte) mindenki megtört. (A koncepciók perék kelet-európai történetében ritka kivétel a bolgár Traicso Kosztov kommunistáé, aki a nyilvános tárgyaláson visszavonta írásbeli vallomását, s még az utolsó szó jogán is ártatlanságát hangsúlyozta.)

Akaratbénítás vagy túlélési taktika?

■ Mindszentyt magát is nyomasztotta zavarba ejtő viselkedése, egy amerikai diplomata évekkel későbbi jellemzése szerint „meg-megújuló büntudatot érez, azon az alapon, hogy korábban elgyengült, és ezt nem teheti meg még egyszer”.⁶ A jellemétől idegen magatartás magyarázatára több elmélet is született. Az *Il Tempo* című római lap szerint Mindszenty már rég halott, és csak valaki megszemélyesítette őt a bíróság előtt. A legnépszerűbb két korabeli, egyszerű, mondhatni primitív válasz volt. Az első magyarázat – amit kivált a kormány emberei terjesztettek – azt a hamis képet építette fel, hogy Mindszenty soha nem is volt a szabadság hősöze, hanem egy száználmas, gyenge, kistílű ember, aki elárulta az országot, majd a börtönben az egyházat is, és mert saját érdekeitől vezéreltetve fogsága alatt meggondolta magát. Ez a magyarázat azonban annyira ellentétes volt a bíboros személyiségével, jellemével és múltjával, hogy talán még terjesztői sem hitték el igazán.

A másik teória máig makacsul tartja magát: Mindszenty „igazságszérum”, azaz gyógyszerezés hatására tette meg vallomásait. A „vallatószer” bevetését „megbízható budapesti levélre” hivatkozva az *Il Quotidiano* olasz katolikus napilap vetette fel még a vizsgálati fogság alatt, és azt pillanatok alatt átvette a nemzetközi sajtó. A *L'Époque* francia lap tudni vélte, hogy 82 órasi vallatás után egy pohár vízben nyújtották át a kábító hatású szert az addig sós hallal táplált fogolynek, aki addigra ízlelőképességét elveszítve nem vette észre a vegyszert.⁷ Az államvédelem két írszakértője, a tárgyalás napjaiban emigrált Sulner László és felesége azt állították az amerikai hírszerzésnek, hogy a bíborost Scopolaminnal elkábították. Információikban az amerikaiak erősen kételkedtek.⁸ Az 1949. február 14-i rendkívüli titkos konzisztóriumon XII. Pius pápa megfogalmazta a „titkos ráhatással” kapcsolatos gyanúját: „ez a mindaddig oly szilárd és természetében, élettevékenységében oly bátor férfiú ugyanis egyszeriben annyira gyengének és ingatag jelleműnek mutatkozott, hogy magatartásával nem annyira önmagát látszik vádolni, mint inkább tulajdon vádlóit és elítélőit”.⁹ A kábítószer-pártiak igazolásul azt hozzák fel, hogy Mindszenty még az ügyész vádbeszéde alatt is nyugodt maradt, alig látszott törődni a körülötte folyó eseményekkel, amit – visszahallgatva a korabeli magnófelvételeket – a történész is igazol, de azt nem befolyásoltságnak, mint inkább méltóságjellességnek tekinti.

Létezett-e vajon olyan gyógyszer, amivel el lehet érne, hogy valaki napokon keresztül terhelően valljon önmagára, és papagáj módjára adjon vissza betanított szövege-

ket? Aminek határfoka százszázalékos, és adagolási rendjét – akár az érintett ellenkezése dacára is – a siker érdekében pontosan betartották, hiszen ne feledjük, a per nyilvános volt. Az elmebetegségekben használatos gyógyszerek egy része valóban használható nem elmebetegeknél is az akarat és a személyiség befolyásolására. A korabeli nemzetközi sajtó két vegyszert nevesített: az Actedron és a Scopomorphium vagy Scopolamin nevű gyógyszereket. A két szert *együttesen* célszerűtlensége miatt bizonyosan nem alkalmazták, hiszen az egyik megoldja a vádlott nyelvét, a másik viszont bódulatba taszítja. Az Actedron az, ami emeli a hangulatot, fokozza a beszédképességet, felgyorsítja a kezelt személy pszichés tempóját. A hangulat emelkedése azonban együtt jár az önértékelés fokozódásával, a valós helyzetfelismerés csökkenésével, a megfontolás, előrelátás, mérlegelés hiányával, a veszélyhelyzet bagatellizálásával. Mindszenty azonban sem a vizsgálati fogságban, sem a tárgyaláson nem viselkedett tehetetlen bábként, ahogy mindenkivel szembeszálló oroszlánként sem. Viszont gondolkodott, érvelt, s nemcsak beismert, de vitatkozott is.

Más hatást vált ki a Scopomorphium, amely – mint a neve is jelzi – két, egymás hatását erősítő vegyületből, a scopolamin és a morfium keverékéből áll. Kis adagban dühöngő elmebetegek lecsillapítására szokták használni, hatására a kezelt személy elernyed, szinte benuznak tűnik, magatehetetlenné, beszédképtelenné válik. Nagyobb adagban az öntudat fokozatos beszűkülésével egy különleges alvásállapotot idéz elő, amit Dämmerchlaf-nak (borongós alvásnak) szoktak nevezni. Ebben az állapotban érzékcsalódások sora, emlékképek logikátlan összevisszasága, a tér-, idő- és helyzetbeli tájékozódás, valamint az önálló akarat teljes hiánya uralja az egyént. A források tükrében ez az állapotleírás sem illik a bíboros magatartására.

Mindszenty József a tárgyaláson – a tárgyalóteremben helyet foglaló újságírók szerint, a hangfelvételek és a fényképek alapján – nem volt bódult vagy zavart. A pajzsmirigy-túlműködést jelentő Basedow-kór esetén, amiben évtizedek óta szenvedett, pedig kimondottan ellenjavallt az Actedron vagy a Scopomorphium injekció adása, mert előbbi a tüneteket akár életveszélyes állapotig is fokozhatja, az injekció pedig légzéskárosító hatással jár. A börtönorvosok nem kockáztathatták meg, hogy Mindszenty József súlyos állapotba, netán életveszélybe kerüljön a tárgyalás előtt. A Legfőbb Ügyészség által 1989-ben felkért igazságügyi orvos szakértők megállapították, hogy „az akarati élet olyan fokú bénítása, aminek következtében a kezelt személy érdekeivel, korábbi elveivel ellentétes vallomásra lenne rábírható, az már az együttműködését, a gondolatok kifejezésének a képességét, irányíthatóságát is érintené, s a gyógyszeres befolyásolhatóság ténye a kivülálló számára is nyilvánvalóvá válna”.¹⁰ Együttal figyelmeztettek, hogy a nem szakemberben a Basedow-kór tünetei az Actedron hatásának gyanúját kelthetik.

A gyógyszereszt egyébként a budapesti amerikai követség 1949. február 25-i összegzése is kizárta.¹¹ Chapin követ az amerikai szenátus külügyi bizottsága előtti meghallgatásán azt mondta, hogy „a bíboros a tárgyaláson úgy viselkedett, ahogy egy normális ember; de nem tudja kizárni azt a lehetőséget, hogy valamilyen gyógyszert alkalmaztak, rafinált módon, különösen a rendőrség az úgynevezett vizsgálati szakaszban, mielőtt a tárgyalásra sor került. Egész bizonyos, hogy különböző pszichés nyomásoknak volt kitéve. Ezeket csak találgatni tudjuk. Az a technika, ami ezekben az országokban kialakult, olyan, hogy az minden képzeletet felülmúl, és bizonyos, hogy rendkívül hatásos. Ennek a technikának a tökéletessége az, ami önmagában kétségeket ébreszt, ha van bármi ok is arra, hogy magának a tárgyalásnak az érvényességében kételkedjünk.”¹²

Az olvasó joggal várja el, hogy a történész is állást foglaljon, de ez kézzelfogható bizonyíték híján roppant nehéz. Könnyebb és egyszerűbb lenne arra hajlani, hogy Mindszentyt folyamatosan gyógyszereszték. Mégis, összevetve a körülményeket, az

időrendet és a korabeli megfigyeléseket, azt kell mondanunk, hogy semmilyen *akaratbénító szer használatát nem igazolható*. Ha mégis ezt tették, akkor legfeljebb a vizsgálati fogság középső harmadában, valamikor január tizedike tájékán, s az esetben is csak néhány napon át. Mi szól a szerek kizárása mellett? Elsőként magának Mindszentynek azon vallomásai, amelyeket tudatosan – bár tartalmuk idegen tőle – a „kényszerből tettem” figyelmeztetés rövidítésével (*c. f.*) látott el. Akkor is teljesen „normálisan”, csak roppant naivul viselkedett, amikor már január első hetében szökésen törte a fejét. Látogatóival folytatott, lehallgatott „négy szemközi” beszélgetései során önérzetes, logikusan gondolkodó, hiszen épp a vele szemben alkalmazott fizikai és lelki kényszer, a durva bánásmód bírósági leleplezését tervezte. A népügyész előtt sem hátrált meg, és kétséget kizáróan elutasította a bűnösség vállalását. Ügyvédjével történt találkozásáig többször reklamált, perrendtartást kért, készült a védekezésre, és egyáltalán nem törődött bele körülményeibe. A halálos ítélet fenyegetésében pedig a kiütkeresési kombinációk újabb sorozatába fogott, miközben nem látott át a cselszöveken, ráadásul pajzsmirigybetegsége is nyomasztóan előjött. A szempontokat összegezve feltételezhető, hogy a tárgyaláson a bíborosról készített közismert fénykép a szokatlanul kidülledt szemekkel nem az elkábítotttság jele, hanem a pajzsmirigy-túlműködés tünete, ami épp azért is erősebben ültetett ki vonásaira, mivel – ahogy emlékirataiban maga utal erre – félt bevenni a gyógyszereket.

Ami szellemi kapacitásait illeti, a bírósági tárgyaláson – a jelen volt megfigyelők szerint, de a rádiófelvételt meghallgatva bárki meggyőződhet ma is róla – tiszteletet parancsoló, érvelési képességeinek teljes birtokában volt. A bíboros az egész per folyamán éberén figyelt, a tényeket elismerte, de nem hagyta magát kelepcebe csalni, hogy bűnösségét komolyabb vádakban elismerje. Kettős értelemmel bírő, utolsó szó jogán elmondott méltóságteljes szavai sem származhatnak olyan személytől, aki gyógyszer hatása alatt áll. (Bár maga Mindszenty azt írja emlékirataiban, hogy az utolsó szó jogán elmondott beszéde nem az ő fogalmazványja.)

A kábítószerezés gyanúját 1956. november 4-én tárta fel neki egy újságíró, amikor az amerikai követségen adott sajtótájékoztatón elmondta, hogy a külvilág azt hitte: a tárgyaláson gyógyszerek hatása alatt állt. „*Nem, nem gyógyszerek – cáfolta a feltételezést maga a bíboros –, csak a 29 [sic! – helyesen: 39] álmatlanul töltött éjszaka hatása alatt, és vértolulás volt a tudómban. A könyvemben bővebb magyarázatot fogok adni a tárgyalásra.*”¹³ Az ígért részletezésben, a tizennyolc év múlva megjelent emlékiratokban azonban már maga Mindszenty sem kétli, hogy ételéhez akaratbénító és kábító hatású szereket kevertek, csak az utolsó napok drogozásában bizonytalan.¹⁴ Visszaemlékezéseinek megírásakor azonban már bőven befolyásolhatták azok a vélemények, amelyek nem tudtak más elfogadható magyarázatot adni a bíboros bírósági viselkedésére, mint tudatának külső befolyásoltságát. Idővel maga is elhitte, és gyógyír lehetett sajtó lelkiismeretére, miközben – ez nem kétséges – a vizsgálati fogság napjait igyekezett tudatának legmélyére száműzni és elfelejteni.

Ha nem gyógyszerrel és nem manipulált tudati másállapottal, akkor mivel magyarázhatóak a történetek? Fizikai és lelki kínzással, megalázással, pszichés sugalmazással a vádlók, lelki összeomlással a vádlott részéről. A kielégítő élelem és az alvás hiánya, az ezt követő súlyvesztés és elerőtlenedés előfeltétele bármilyen sikeres agymosásnak, a személyiség összeroppantásának. A vizsgálati fogság 39 napja alatt Mindszentyt is sikerült megtörni lélekben és erkölcsi erejében. Az állandóan záporozó kérdések lassan eltompították, közömbössé tették, már maga is kezdte „elhinni” a vádakot.¹⁵

A nyilvános tárgyaláson visszavonhatta volna kicsikart beismerő vallomásait. Ezt azonban nem tette, csak a vádirat egyes következtetéseit pontosította: tagadta, hogy a köztársaság megdöntésére szervezkedett. Még mindig irracionálisan bízott

a primási méltóság sérthetlenségében és az igazságszolgáltatásban? Vagy túlságosan belebonyolódott a kiütkereső taktikázásba? Felismerte volna, hogy enyhítenie kell a hívekre nehezedő kemény állami nyomást? Hogy meg kell mentenie a még menthető egyházi intézményeket? Ha igen, akkor azt is tudta, hogy ezt csak azon az áron érheti el, ha a tárgyaláson nem a hős szerepét játssza. Beletörődő szavaiban, a bűnösség elismerésében benne volt az egész borzalom, amit át kellett élnie a vizsgálati fogságban. „*Lényegében*” – többször is ezzel a szóval fejezte ki magát – bűnösnek vallotta magát. A figyelmes hallgató azonban észrevehette, hogy komoly vádaknál ismételt hangoztatta az egyház elveit, és a bűnösség vállalása helyett megbánásról beszélt. Ez világított ki a bíboros utolsó szó jogán mondott szavaiból is. *Da pacem Domine, in diebus nostris, in diebus Istis!* Uram, adj békét ezekben a napokban! – mondotta a mikrofonba. Rövid beszédének ez volt a magva. Egy emberi pályafutásnak, küzdelemnek volt ez az összegzése: a béke. És ennek érdekében képes volt példát adni egy újszerű mártíromságra: a glória és elismerés nélküli, lassú mártíromságra. Hazafisága, népéhez és egyházához való hűsége megkérdőjelezhetetlen maradt.

A kommunista propaganda viszont saját szempontjából győzelmet aratott. Még az amerikai követség is arról írt jelentésében, hogy a beismerő vallomások, a bűnösség jól előkészített elismerése, a bíboros megbánó magatartása és a sajtókampány a bíboros gyávaságáról, jelentéktelenségéről és gerinctelenségéről a lakosság tamáskodó részét meggyőzte: „sikerült szétzúzni azt a képet, hogy a bíboros a magyar ellenzék szimbóluma és a vallási erő talpköve”.¹⁶

Roppant színpadias vádbeszédében a népügyész „példás” ítéletet kért, ami a leg súlyosabb büntetést, a halált jelentette.¹⁷ A népbíróság – az MDP PB határozatának megfelelően – igen gyorsan, már 1949. február 8-án délelőtt 9 órakor ítéletet hirdetett, és Mindszenty Józsefet hét vádpontban találta bűnösnek: 1. a köztársaság megdöntésére irányuló, folytatólagosan elkövetett szervezkedés vezetésének büntettségében, 2. folytatólagosan elkövetett hazaárulás büntettségében, 3. külföldi fizetőeszköz bejelentésének elmulasztásában, 4. jelentős külföldi összegekre vonatkozó követelés bejelentésének elmulasztásában, 5. külföldi valutával való üzérkedésben, 6. külföldi fizetőeszköz kivitelének folytatólagosan elkövetett büntettségében, 7. bejelentés alá eső értékes tárgyvaló, engedély nélküli rendelkezés büntettségében. Mindezekért Mindszenty bíborost életfogytiglani fegyházbüntetésre, politikai jogaitól való megfosztásra és teljes vagyonekőzbásra ítélték. A többi vádlott három év és életfogytiglani közötti fegyházbüntetést kapott.¹⁸

Az ítélet nem jogi, hanem hatalmi döntés volt. A bíróság csak eszközül szolgált a párt kezében. A jóváhagyott koncepció alapján az ÁVH lefolytatta – mindvégig Rákosi által ellenőrzött és irányított – a nyomozásnak csúfolt eljárást, kialakította a bírói eljárás során megállapítandó tényállást, végül meghatározta a kiszabandó büntetéseket. Az MDP-t képviselő két ülnök kisebbségi véleményt terjesztett elő, amiben Mindszenty Józsefre (valamint Baranyay Jusztinra, Esterházy Pálra és Ispánki Bélára) halált, de a többiekre is jóval szigorúbb ítéletet kért.¹⁹ Az ítélet ellen Alapy Gyula ügyész fellebbezett: ő is halálos ítélet kimondását kérte a másodfokú bíróságtól. Így Mindszentyre még egy fél év bizonytalanság várt: életfogytiglani ítélete hatályos lesz-e, avagy a Népbíróságok Országos Tanácsa halálra ítéli? Lelkét ugyan már évekkorábban edzette a vértanúságra, ugyanakkor a halál még soha nem volt ilyen kézzelfogható közelségben hozzá. Rákosi cinikusan játszadozott a halálos ítélet gondolatával, de azzal is tisztában volt, hogy ebben az esetben vértanúként emelne oltárra Mindszentyt, és kikapadhatatlan forrást adna a kommunistaellenes propagandához. Esetleg halálra ítélni, majd nagylelkűen megkegyelmezni – ez már „nyereséges” megoldásnak tűnt. Mindszentyt azonban nem ítélték halálra, amennyi-

ben szikrányit is komolyan gondoltak az egyházzal való tárgyalásra, de a nemzetközi felhőrdülés miatt is túl kockázatos lett volna.

Tárgyalástól tárgyalásig

■ Mindszentyt az elsőfokú ítélet kihirdetése után rabkórházba szállították. Orvosi ellátást kapott, rendszeresen étkezett, így szervezete a körülményekhez képest fel erősödött. 1949. február 12-én az állammal folytatandó tárgyalásokra buzdító levelet írt Grósz József kalocsai és Czapik Gyula egri érseknek, amit a sajtó indiszkrét módon teljes terjedelemben leközölt.²⁰ A püspökök 1949. február 18-i értekezletükön ismerhették meg a levelet. Grósz érsek szerint a prímás nem tudta, mi történt december 26-a óta, így azt sem, hogy a Szentszék nyomatékosan kifejtett álláspontja: *nincs tárgyalás*. Mindszenty emlékiratai szerint a levél eredetileg rövidebb volt, a meg egyezést szorgalmazó részeket pedig utólag hamisították hozzá.²¹ Ezt a feltételezést azonban számos korabeli dokumentum cáfolja. 1949. február 25-én Witz Béla budapesti érseki helynök engedélyt kapott arra, hogy a Gyűjtőfogházban meglátogassa és meggyóntassa a prímást. Beszélgetésüket végig lehallgatták, innen tudjuk, hogy a gyónás után Mindszenty afelől érdeklődött: mi a püspöki kar álláspontja az ő személyét és ügyét illetően. Witz kitérő válaszában arra hivatkozott, hogy a tárgyalásokat mégsem lehet a Szentszék nélkül megkezdeni, és a püspöki kar hozzáállásáról semmi lényegeset sem árult el. Mindszenty felvetette, hogy esetleg Cavallier József, Kodály Zoltán és Szekfű Gyula, akik „a koalíciós gondolatnak és a katolikus gondolatnak az összehangolásán dolgoztak”, a közérdekre hivatkozva kérik az összebékülés szellemének érvényesülését a kormánytól „nemcsak az én érdekemben, a társaim érdekében is, hogy ne látszódjék ez az írásuk egyoldalú prímásmentésnek”. Az állammal folytatandó tárgyalásokhoz is útmutatást adott: „a megbeszéléseknek az első pontjává tenni az én ügyemet” – mondta, majd így folytatta: „Tehát tárgyalni lehet, csak perfektuálni nem lehet a Szentszék nélkül. [...] arról van szó, hogy a püspöki kar kiáll az én ügyem mellett és azt mondhatja, hogy én nem vagyok senkifia, hanem a püspöki kar magáénak tart. Most először rajtam kell segíteni; ha én kinn vagyok, könnyebben tárgyalok, mint amíg itt benn vagyok.”²² Mindszenty még azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy bizonyos garanciákkal Rómába menne a tárgyalások előmozdítása érdekében.

A fogház falain kívül mindeközben gyorsított ütemben folyt a kommunista párt teljes hatalomátvétele. Február 12-én a magyar kormány jegyzékben kérte Selden Chapin budapesti amerikai követ visszahívását a „Mindszenty-féle összeesküvéshez fűződő kapcsolatai miatt”.²³ A követ távozásával az egyébként is feszült magyar–amerikai kapcsolatokban új szakasz kezdődött, Barankovics István emigrálásával pedig feloszlott az egyetlen jelentős ellenzéki párt, a Demokrata Néppárt. Az 1949. május 15-én tartott rendkívüli országgyűlési „választásokon” a Magyar Függetlenségi Népfrontba tömörült pártok közös listája győzött, amivel a formálisan még létező koalíció is lényegileg megszűnt. A bizalmatlansággal és félelemmel teli légkörben teljes diadalt aratott a kommunista párt, és még erőteljesebben folytatódtak az egyházellenes intézkedések.

Am minden látszat ellenére a hazai politikai vezetésre mégiscsak hatott az a nemzetközi kampány, ami az emberi jogok magyarországi megsértése miatt bontakozott ki. A külügyminisztérium és az ÁVH még a per után is hónapokig aprólékosan figyelte a külföldi rádió- és sajtóvisszhangot, amit kormányoktól és az ENSZ közgyűlésétől jött vissza.

1949 tavasza az angolszász–magyar jegyzékváltások jegyében telt el. Az amerikai szenátus külügyi bizottsága hosszas tanácskozás után abban maradt, hogy nem a

konkrét Mindszenty-ügyet, hanem azt csak példaként felhozva javasolja a szabadságjogok megsértésének általános elítélését, és „mindenképp óvatosan kell fogalmazniuk”.²⁴ Lényegében ez a javaslat ment át a szenátusban, és az április 2-án átadott amerikai és brit jegyzék megállapította, hogy Magyarország (és Bulgária, ahol 1949. február 25. és március 8. között államellenes összeesküvés vádjával 15 protestánszt ítélték öttől tizenöt évig terjedő szabadságvesztésre) megsértette a békeszerződés 2. paragrafusában foglalt kötelezettségeit az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tekintetében, egyúttal „felhívják a magyar kormányt, hogy a jogsértések orvoslására azonnali lépéseket tegyenek”. A magyar külügyminisztérium mindkét jegyzékre április 8-án válaszolt. Az amerikai jegyzékről megállapította, hogy az nem egyéb, mint „minden konkrét adat, bizonyító tény és érv nélkül, pusztán és kizárólag üres kijelentések és alá nem támasztott állítások halmaza, melynek nyilvánvaló célja az uszító propaganda szolgálata”. Utalt a békeszerződés 4. cikkelyére, amely előírja, hogy az állam akadályozzon meg minden olyan tevékenységet, melynek célja, hogy „a népet demokratikus jogaitól megfossza”. Végül az USA jegyzékét „a magyar belügyekbe való beavatkozásnak és a magyar köztársaság szuverenitása és demokratikus berendezkedése elleni ismételt durva támadásnak” bélyegezték. A britek hasonló arrogáns választ kaptak azzal megtoldva, hogy a békeszerződés brit értelmezése a reakciós és fasiszta rendszer híveit támogatja.²⁵

Ezzel egy időben Bolívia és Kuba útján az ENSZ elé vitték a békeszerződés magyar és bolgár részről történt megsértésének ügyét. Az ENSZ bevonása túlnőtt kormányok kétoldalú jegyzékváltásán, erre már a Szovjetunióknak is fel kellett készülnie. Az ülészakokon részt vevő delegációja számára a következő utasítástervezet készült:

„1. El kell utasítani a Bolívia által beterjesztett javaslatot a Mindszenty bíboros feletti ítélet kérdésének a Közgyűlés napirendjére történő felvételéről, azzal az indoklással, hogy ez a kérdés teljes egészében Magyarország belügye, és ennek vizsgálata ellentmondana az ENSZ Alapokmányának, amely nem ad jogot olyan ügyekbe történő beavatkozásra, amelyek teljes egészében valamely ország belügyének tekinthetők.

2. Ha a Mindszenty feletti ítélezés kérdését felveszik a Közgyűlés napirendjére, akkor a következőknek megfelelően kell eljárni:

a.) Abban az esetben, ha olyan javaslatot terjesztenek be, hogy hívják meg Magyarországot, hogy vegyen részt ennek a kérdésnek a vizsgálatában, ne fejtsenek ki aktivitást, a szavazásnál pedig tartózkodjanak;

b.) Rá kell mutatni, hogy az adott kérdés vizsgálata ellentmond az államok szuverenitása elvének és az ENSZ Alapokmányának;

Meg kell mutatni, hogy a Mindszenty-kérdésnek a Közgyűlés napirendjére tűzése annak az ellenséges kampánynak a része, amelyet az USA, Anglia és néhány más ország vezető körei folytatnak a népi demokratikus országok ellen azzal a céllal, hogy gyűlöletet keltsenek ezen államok népei iránt.

Ugyancsak meg kell mutatni Mindszenty igazi arcát, aki az Egyesült Államok agresszív köreinek ügynöke, amelyek az ő közreműködésével próbálják megszervezni Magyarország demokratikus rendjének megdöntését, megsemmisíteni a népköztársaságot [sic!] és visszaállítani a Habsburg Monarchiát.

Abban az esetben, ha megpróbálják megvádolni a Szovjetuniót a Mindszenty-üggyel kapcsolatban a magyar belügyekbe való beavatkozással, vissza kell utasítani az ilyen kísérleteket, kijelentve, hogy azok rágalmak, és az USA-nak és Angliának Magyarország és más országok belügyeibe történő valódi beavatkozásának elfedését szolgálják.”²⁶

Az ENSZ Közgyűlése április 11-én 30:7 arányban, 20 tartózkodás mellett napirendre tűzte az ügyet. A magyar kormány április 23-án ezt az ENSZ-határozatot a magyar belügyekbe való illetéktelen beavatkozásnak minősítette. Végül az ENSZ

Közgyűlés 1949. április 30-i plenáris ülése magyar jelenlét nélkül tárgyalta az emberi jogok és alapvető szabadságjogok betartását Magyarországon (és Bulgáriában). A kérdéshez hozzászóló ausztrál és kubai szónokok a jogsértés igazolására Ordass Lajos evangélikus püspök és Mindszenty József katolikus főpap elítélését hozták fel.²⁷ Az ENSZ végül olyan javaslatot fogadott el, hogy az ítéletet nemzetközi sérelemnek tekinti, a Mindszenty-ügyet napirenden tartja. Május 31-én az amerikai és a brit követség közölte, hogy az ügyet az USA, a Szovjetunió és Nagy-Britannia budapesti követeiből felállítandó bizottságnak adják át. A Szovjetunió viszont elhárította a részvételt, tekintettel arra, hogy szerinte Magyarország a békeszerződést lelkiismeretesen végrehajtja.

Minderről Mindszenty természetesen semmit sem tudott. Fokozódó türelmetlenséggel újabb és újabb javaslatokkal állt elő a remélt megoldás – szinte már kizárólagosan az állam és egyház megállapodása – érdekében, de ezeket is megválaszolatlanul hagyták. Hiába írt, kért, könyörgött, hogy tájékoztassák a fejleményekről, választ egyszer sem kapott. Arra sem, amit a pápai államtitkárságnak írt, magyarázatot adva változására: mi az oka annak, hogy őrizetbe vétele előtt ellenezte a megegyezést, most viszont sürgeti azt. „A fogság és töprengéseim érlelték bennem. De ha lassabban is, künn is megkönyöröztek volna már ezek a gondolatok – ismerte el a bíboros. – Az államhatalom ereje, a nagyobb rossz megelőzése, a tömegeknek a küzdelembe belefáradása, a békevágy stb. már künn elvezethettek volna ahhoz, hogy az V. évben már keresni kell a kiegyenlítődést.” Fogságban, információktól elszigetelten úgy látta, hogy a püspöki kar érthetetlenül húzódozik a tárgyalástól, és ügyével szemben tartózkodó. Ezért azt javasolta, hogy az Apostoli Szentszék instruálja a kalocsai érseket: „körültekintéssel menjen bele a püspöki kar a kormánnyal való megbeszélésbe, az egyház tanainak, törvényeinek, jogainak szemmel tartásával, a döntésnek a Vatikán részére fenntartással. Eme megbeszélések I. pontjára tegye a fogly hercegprímás szabadságának ügyét. A kormány nem zárkózik el ilyen megoldástól. Az Apostoli Szentszékét is kérem, diplomáciai úton kísérelje meg kiadatásomat akár csere nélkül, akár más állammal karöltve cserével.”²⁸ Levelét valószínűleg el sem küldték a címzeteknek, azokat csak a magyar államvédelem emberei olvasták. Rákosi Mátyást viszont tájékoztatták, aki az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén tartott beszámolójában – miután Mindszentyt a harmadik világháború egyik előkészítőjének nevezte – utalt is a bíboros pálfordulására. Ezt bizonyítandó említette, hogy Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspöknek a primás elmagyarázta a magyar demokráciával való megegyezés szempontjait. (Révai József éppen meg is jegyezte a lapszálon: „Ha ez 4szemközt volt, honnét tudsz te róla, hogy mit mondott Mindszenty?”)²⁹

A bíborosnak nem maradt más társasága, csak nagy ritkán korábbi kihallgatója, Décsi Gyula, és szinte csak virtuálisan Péter Gábor altábornagy, az államvédelem vezetője. „Két hete tetszett itt lenni” – rója fel egyiküknek Mindszenty, majd újból „Oly rég méltóztatott meglátogatni!”³⁰ Mindszenty már nem kivételezett, hanem eltaszított ember volt. Megritkult körülötte a levegő. A másodfokú ítéletre váró hercegprímás nem is a vizsgálati fogság alatt, hanem ebben a félévnyi bizonytalanságban és tétlen várakozásban rendült meg igazán. A halálfélelemtől és a felé áradó közönytől depresszió és idegösszeroppanás kerülgette. Mélységesen elkeseredett leveleit mint „elítelt”, „fegyenc”, „elítelt érsek” írta alá. A két ítélet között Péter Gábornak 43, Ries István igazságügy-miniszternek 18, Décsi Gyulának 10, Dobi István miniszterelnöknek 9, további 8 címzettnak másik 19 levelet írt, azaz egy híján százat – legalábbis ennyi maradt fenn az államvédelem iratai között. Mindszenty nem csak lelkileg beteg, testileg is gyengélkedett: orvost kért és kapott, alig tudott járni, állandóan fázott, reuma kínozta. Körülményeire mégis csupán egyszer panaszkodott: amikor a fogház

őrparancsnoka a „borzalom” kifejezéssel illetve zárkája áporodott levegőjét. S ekkor tette szóvá a börtöndolgozók istenkáromló, trágár, sértő beszédstílusát is. „Ki az a rab, akinek a kedélye ezt bírná?” – tette fel a kérdést.³¹ Egy másik, anekdotaként elterjedt panasz szerint szivart ugyan engedélyeztek neki, de gyufát nem. Így napon-ta kellett tüzért könyörögnie, de ez kevésbé sértette, mint az, hogy őrzői gunyorosan csak „Jocó”-nak szólították.³² Életösztone ismételten kalandos próbálkozásra indította: április 7-én a fogházi takarítóban vélte a megfelelő embert megtalálni levele titkon történő kijuttatásához, aki valójában egy kimondottan ómellé beépített nyomozó volt... A titkolt levélben egyébként ismételten püspöktestvérei hatékony közbenjárását sürgette.

Mindszenty még márciusban azt kérte a miniszterelnöktől: tekintettel arra, hogy január 29. óta az állam és az egyház békéjén fáradozik, de a püspöki kar túlzottan aggályos, és egyébként is hiányzik a „gondolatkicserélés” lehetősége, a másodfokú tárgyalást halasszák el egy évvel, és óvadék ellenében erre az egy évre őt és három társát helyezték szabadlábra. Esztergomba menne, ahol ezalatt – kizárólagosan csak a püspöki kar tagjaival érintkezve – tető alá hozná az állam és az egyház megbékélését.³³ Pár nap múlva írt újabb levelében, utalva „idegi és testi” leromlására, türelmetlenül, de roppant alázatosan azt kérte a kormányfőtől, hogy javaslatát sürgősen vigye a Minisztertanács elé: „Aki megértést és könyörületet kér, az ma az ország legnyomorultabb fegyence és senki más.”³⁴

A megbeszélések azonban sehogy sem akartak megkezdődni. Április 15-én ismét sürgette a kormányzati állásfoglalást, javasolta, hogy küldjenek hozzá egy bizalmi embert (Cavallier Józsefet). Április 22-én írt újból a miniszterelnöknek: „Megbékélés: szükséges a komoly és igazságos béke, de ott áll, ahol 4 hónappal ezelőtt.”³⁵ Az esztergomi főegyházmegye hívei érezték főpásztoruk hiányát: elmaradt a húsvéti pápai áldás, szünetelt a bérmlás. Mindszenty ebben a levelében épp arra a problémára mutatott rá, ami évtizedek alatt olyannyira elmélyült, hogy megoldásként elhozta a sokat kritizált 1964-es részleges megállapodást a magyar állam és a Szentoszék között: azaz, hogy az alapstruktúra – püspökök, papok – hiányában az egyház alapvető feladata hiúsulhat meg. A sikertelen próbálkozások, az érdemi védelem esélyének kudarca, valamint félévnyi hasztalan kérlelés után Péter Gábor altábornagy személyes július 6-ai látogatása magyarázhatja, miért épp a másodfokú tárgyalás megkezdése után közvetlenül, július 7-én írt egy levelet Mindszenty a bírósághoz, amelyben visszavonta összes addigi vallomását: „Dec. 26-án őrizetbe vételemkor az volt az elhatározásom, hogy jogommal élve vallomást nem teszek. Ettől az elhatározásomtól eltértem. Nem alanyi, hanem külső okokból. Most bejelentem, hogy vallomásaimat és megnyilatkozásaimat, amelyeket dec. 26. óta tőlem származtatnak, meg nem törtéteknek tekintem.”³⁶

A Népbíróságok Országos Tanácsa azonban nem vett tudomást a levélről, és július 9-én – „nyilvános” tárgyalást követően – ítéletet hirdetett. A bíró a Szalasi-perből, a Magyar Testvéri Közösség, illetve a Kovács Béla elleni eljárásból már ismert Jankó Péter, a népfőügyész az ekkor még ismeretlen (1956 után a legtöbb halálos ítéletet hozó) Borbély János volt. A vádlottak már jelen sem voltak, természetesen ítéletüket sem kapták meg. Jankó Péter tanácsvezető bíróval előre közölték az MDP Központi Vezetősége Titkárságának 1949. június 28-án hozott határozatát: „A jövő héten tárgyalja le a NOT a Mindszenty-ügyet és hozzon helybenhagyó ítéletet.”³⁷ Esterházy Pál herceg és Nagy Miklós esetében ez így is történt. Mindszenty József és (a büntetés-végrehajtási intézetben 1951-ben elhunyt) Tóth László cselekvőségét enyhébben minősítették, de a büntetés mértékét nem változtatták meg. Viszont Baranyay Jusztinnál 15 évről 12 évre, Zakar Andrásnál 6 évről 4 évre, Ispánki Bélánál életfogytiglaniról 15 évre csökkentették a fegyházbüntetést. Mindszenty esetében enyhítő kö-

rülménynek tudták be „lényegében beismerő”, megbánó magatartását, a gyakorlati élettől távoli szemléletét és a Selden Chapin amerikai követ által táplált reményeket a közelgő háborút illetően. Súlyosbítóknak tekintették viszont magas egyházi méltóságát, mert így cselekedetei azt a látszatot kelthették, hogy a „népi demokrácia megdöntésére irányuló akciói az egyház és a vallás érdekében történnek”, a halmazatot és a folytatólágosságot, valamint legmagasabb iskolai végzettségét.³⁸ Áruklodó, hogy az ítélet – ugyan csak stiláris eltérésekkel, de – két változatban is elkészült.³⁹ S ahogy a másodfokú tárgyalás időpontját nem közölték az érintettekkel időben, úgy az ítéletről sem kaptak hosszú ideig tájékoztatást.

Az indoklás szerint azért enyhíthettek az ítéleteken, mert a Mindszenty-ügy elvezítette eredeti jelentőségét. Bizonyos szempontból ez igaz is volt. A nemzetközi porondon sokkal nagyobb horderejű, a háború utáni erőviszonyokat is módosító eseményekre figyeltek: Kínában Mao népi hadserege győzelmet győzelemre halmozott Csang Kaj-sek felett, a dél-ázsiai térség angol, francia és holland gyarmatai sikeresen küzdöttek függetlenségükért. A hazai belpolitikai életet pedig már egy újabb „összeesküvés” kötötte le: 1949. május 30-án letartóztatták a kommunista párt legszűkebb vezetéséhez tartozó Rajk Lászlót, az akkori külügyminisztert. Azt a Rajkot, aki Mindszentyvel egy időben raboskodott Sopronkőhidán a nyilasok fogságában, s aki Kádár Jánost mondhatta újszülött fia mozgalmi „keresztapjának”. A rendszer – néhány korábbi kósztolgatás után – ekkor kezdte el felfalni saját gyermekeit.

A kormány ugyan soha nem ismerte el, de az ítéletek enyhítéséhez a nemzetközi visszhang, kimondottan az ENSZ-eljárás is sokban hozzájárult. Mindazonáltal a hatalom nem mert nagyvonalú lenni, Mindszenty büntetését nem mérsékelte. A lényeg azonban nem is abban van, hogy az ítélet életfogytiglanra vagy beláthatatlanul hosszú évekre szól, hanem a módszerben, ahogy a pert lefolytatták. Technikailag és külsőleg ugyan minden a bíboros ellen szól, ám a per összességében megcsúfolta az igazságot. A szovjet mintát majmoló eljárás megmérgezte a hangulatot, visszatetszést és félelmet keltett a közvéleményben. A nagy világviszhang ugyanakkor távolról sem jelentette azt, hogy a Mindszenty-ügy miatt mély válság robbant volna ki Nyugat és Kelet között. Magyarország felvétele az ENSZ-be évekre zárójelbe került, de ez a hidegháború általános felerősödésével függött össze, ennek csak tünete és nem okozója volt a bíboros elleni per. S bár a nyugati hatalmak is számoltak a Szovjetunióval való konfliktusos háborús eskalációjával, de erre még egyik fél sem volt felkészülve.

A Mindszenty-pernek és az életfogytiglani ítéletnek több tétje is volt.

1) Elsődlegesen az, hogy a katolikusokat kirekesszék a közéletből, és elszigeteljék magát az katolikus egyházat.

2) Másodsorban az, hogy mintául és fenyegetésül szolgáljon a hazai és a többi kelet-európai állam papsága részére. Csehszlovákiában a Mindszenty-per közvetlen folyományaként, de a magyar kisebbség elleni fellépés részeként is, 1949 tavaszán kezdték el letartóztatni a Magyar Demokratikus Népi Szövetség tagjait. Romániában pedig ezekben a napokban, útban a kormánnyal folytatandó tárgyalásokra, 1949. június 21-én rabolták el a hatóságok Márton Áron erdélyi püspököt.

3) Harmadsorban a per volt hivatva bizonyítani minden érdekeltnek, hogy egyetlen egyházi testületnek vagy személynek sincs hatalma megvédeni a híveket, a papságot és önmagát a kommunista hatalomtól.

4) Abban a feltűnően gyakori bizonygatásban, hogy a büntetőeljárás nem az egyház egésze ellen, hanem csupán egy „bűnös” főpap ellen irányult, a kommunista államok 1948-tól kitapintható egyházpolitikai stratégiája érhető tetten: törekvés az egyház belső megosztására, ami a megfélemlítő letartóztatások mellett elvezetett a Kreml békepropagandájának szócsövétől szánt békepapi mozgalmak létrehozásához is.

5) Az állam-egyház viszonyra vetülő következményeken túl a büntetőeljárás megadta a kegyelemdőfést a magyarországi többpártrendszernek: Barankovics István, az 1947-es választásokon a kommunisták után második helyen végzett legerősebb ellenzéki párt vezetője a Mindszenty-perrel összefüggésben döntött az emigráció mellett, ennek következményeként a Demokrata Néppárt feloszlott, és ezzel – nem számítva az 1949 tavaszán ugyancsak emigráló Slachta Margit Katolikus Női Táborát – nem maradt egyetlen számottevő ellenzéki, demokratikus párt sem, és a többpártrendszer „felszalámizása” befejeződött.⁴⁰ A baloldal két pártja egy *pactum leoninum*-mal már egy éve egyesült, a jobboldali ellenzéki pártok vezetői emigráltak, börtönbe kerültek vagy kollaboráltak, a korábbi koalíciós pártok pedig beléptek a Magyar Függetlenségi Népfront néven tömörült egységfrontba, s ennek közös listáján indultak az 1949. májusi újabb, immár egypártrendszerűnek tekinthető parlamenti választásokon.

6) A vádpontok igazolni látszottak azt a világpolitikai helyzetképet, amit a baloldali sajtó mindenütt sulykolt: a Vatikán és a „jenki imperializmus” egységfrontot hozott létre a kommunizmus ellen, holott a Szentszék politikai függetlenségét és cselekvési szabadságát teljes mértékben megőrizte. Politikáját alapvetően valóban a kommunizmus előretörésével szembeni védekezési stratégiák határozták meg, s ebben partnerként számított az Egyesült Államokra, de ezt a védekezési politikát nem csak a Szovjetunió európai befolyása váltotta ki, legalább annyira a kínai fejlemények, ahol 1948 végére Mao Ce-tung kommunista csapatai egész Mandzsúriát és Észak-Kínát elfoglalták, és a katolicizmust, vele évtizedek munkáját megsemmisítették. És ne feledjük, hogy az iszlám propaganda is felerősödött, és a kontinensnyi méretű Indiában is keresztényellenes tendenciák mutatkoztak. Mindezek a jelenségek a Szentszéktől nagy éberséget és új stratégiát követeltek. Ha Trumannak szándékában állt is egy keresztény hitvallású közös front létrehozása a kommunizmus ellen, a Szentszék sohasem sietett csatlakozni egy ilyen fronthoz.⁴¹

7) Végül, de nem utolsósorban az USA és a Nyugat morális vezető szerepe komoly csorbát szenvedett, mert a vasfüggönyön innen élők csak azt érzékelhették, hogy az emberi jogok deklarációja és a tiltakozások ellenére a hatalom birtokosai büntetlenül megsérthetik a vallásszabadságot, semmibe vehetik a közvéleményt, lábbal tiporhatják a szabadságjogokat.

Mindszentyre vitathatatlanul könyörtelenül és igazságtalanul lesújtott Rákosi és elvbarátai bosszúvágya, holott biztos, hogy a bíboros nem Washington és nem a Vatikán utasítására vállalta föl a politikai oppozíció szerepét, akármennyire is igyekezett a vád képviselője ennek ellenkezőjét alátámasztani abszurd túlzásokkal és kreált bizonyítékokkal. Mindszenty mindezt a maga konoknak is nevezhető meggyőződéssel tette, egy világpolitikai fordulat reményében.

■ JEGYZETEK

1. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) M-KS 276. f. 53/20. ó. e.; Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Politicseszkij Isztorij, Centralnij Komitetet VK(b)P, Otgvel vnyesnyej polityiki, f. 17. op. 128. gy. 664. l. 43. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottsága 1949. február 3-i üléséről. 1. napirendi pont: Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatója a Mindszenty-ügyről. Szövegét közli Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Bp., 2008. 665. (a továbbiakban Somorjai-Zinner 2008)
2. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) I. 2.1. IX/62. 44. A koncepciósi ügyekben foglalkoztatott hálózati személyekkel kapcsolatos anyagok.
3. Pünkösti Árpád: *Rákosi a csúcson. 1948–1953*. Európa, Bp., 1996. 101. (a továbbiakban Pünkösti 1996); MOL XX-10-k Legfőbb Ügyészség Politikai Osztály, 18.300/1989. Décsi Gyula tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Bp., 1990. január 30. – A dokumentumok között található egy Olti Vilmos aláírásával ellátott költségjegyzék: eszerint a február 3., 4. 5. és 8-i tárgyalási napokra népbírói és pótnépbírói díjként 240-240 forintot vett fel. (ÁBTL 3.1.9. V-700/56/A-B. 689.)
4. National Archives and Records Administration, College Park, Maryland (a továbbiakban NARA) Record Group (a továbbiakban RG) 59. General Records of the Department of State, Central Decimal File, 1945–49. Box 6888. 804.404/2-349. Chapin követ távirata a State Departmentbe, Bp., 1949. február 3. (No. 165. Incoming telegram.)

5. Major Ákos: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései.* Minerva Kiadó, Bp., 1988. 410.
6. NARA RG 59. General Records of the Department of State, Central Decimal File, 1960–63. Box 2681. 864.413/11–1760. 3–3161. sz. irat. H. G. Torbert Jr. budapesti amerikai ügyvivő levele Harold C. Vedelerhez, az amerikai Külügyminisztérium Kelet-Európa Osztálya igazgatójának. Bp., 1961. március 31. A teljes levelet lásd Somorjai Ádám: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez. 1956–1971. Letters to the Presidents, Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States.* METEM, Bp., 2011. Magyarul: 135–139;138., angolul: 551–554;554.
7. François Le Grix: *Les aveux spontanés.* L'Époque (12) 1949. február 1. No. 2241. 1. old.; ÁBTL 3.1.9. V–700/56/a. Oldalszámozás nélküli másolat sajtóhírekről. (Ugyanezt a verziót terjesztette több magyar emigráns lap is.)
8. NARA RG 59. General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Office of Eastern European Affairs. Records Relating to Hungary, 1941–1977. Entry A–1(5577) Lot 71 D 313, Box 9. Sulner Case. Sulner László és Fischhof Hanna eskü alatti írásos vallomása. Salzburg, 1949. március 18. Jean R. Tartter, az USA osztrák követségének konzulja által hitelesítve. Gépelt, a fordító és a nyelvi lektor eredeti aláírásával.
9. Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964).* München, 1988. 51. (a továbbiakban Salacz 1988); Szociális Testvérek társasága Történelmi Irattára (a továbbiakban SZTTTI) 902/1949.; Praha Ministerstvo Zahraničních Vecí – Praha, Teritoriální odbory – obyčejné 1945–1959. Vatikán, krabica 4. dosie 1. 101417. sz. irat. A csehszlovák szentszéki követ jelentése a prágai külügyminisztériumnak, Róma, 1949. február 15. Mellékletben XII. Pius pápa teljes konzisztórium beszéde franciául.
10. MOL XX–10–k Legfőbb Ügyészség Politikai Osztály, 18.300/1989. Orvosszakértői vélemény. 1990. március 2.
11. MOL XX–10–k Legfőbb Ügyészség Politikai Osztály, 18.300/1989. Az amerikai külügyminisztérium bejövő táviratai, 316. 1949. február 25
12. Harry S. Truman Library. Independence, Missouri (a továbbiakban Truman Library) RG 46. Record of US Senate. Senate Committee on Foreign Relations. Selected Documents, January 25–April 5, 1949. Box 5. Resolutions re Joseph Cardinal Mindszenty. March 12, 1949. 18.
13. *Look* 20. kötet, 26. sz. 1956. december 25., karácsonyi különkiadás. Az interjú teljes szövegét lásd Balogh Margit: *Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében.* Múltunk (LVI évf.) 2011. 2. sz. 176–204:201.
14. Mindszenty József: *Emlékirataim.* Negyedik kiadás, Szent István Társulat, Bp., 1989. 245, 277, 325, 328. (a továbbiakban Mindszenty 1989)
15. Mindszenty 1989. 266.
16. MOL XX–10–k Legfőbb Ügyészség Politikai Osztály, 18.300/1989. Az amerikai Külügyminisztérium bejövő táviratai, 129. 1949. február 23.
17. ÁBTL 3.1.9. V–700/56/a. Számozás nélküli oldal; Magyar Rádió hangarchívuma, 12. tekercs.
18. Az ítélet szövege több levéltárban megtalálható, így például Budapest Főváros Levéltára XXV. 1. a. 254–1949. 8–14.; MOL XX–1–b–1979/1949. 172. doboz. 10. sorszámú másolat, helyenként aláhúzásokkal; ÁBTL 3.1.9. V–700/59. dosszié, 80–155. a 10. sorszámú másolat javított verziójának sokszorosított példánya és 161/1–161/73., 10. sorszámú másolat, helyenként tollal beszúrt javításokkal. Teljes terjedelemben közölte Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A Mindszenty-per.* Reform Rt., Bp., 1989. 220–276. (a továbbiakban: Gergely–Izsák 1989.)
19. ÁBTL 3.1.9. V–700/56/A–B. 359. Eredeti gépelt, aláírt irat. Hat vádlott esetében 3:2 arányban szavaztak, Tóth László esetében 4:1 arányban, ez ellentmond a kisebbségi véleményben olvasható megállapításnak, miszerint ők ketten a bűnösök kérdésében együtt szavaztak.
20. Magyar Nemzet (V. évf.) 45. szám, 1949. február 23. (Ennek fordítása oroszul AVP RF f. 077. op. 28. p. 27. gy. 10. l. 206. Bulletin, No. 44. 1949. február 23.); Mindszenty József kézírással írt, eredeti levele megtalálható a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban (I. 1. c. Grósz József személyes iratai. – A Grósz-per visszaszolgáltattott dokumentumai, 6. dosszié). A két szöveg azonos, csupán néhány jelentéktelen eltérés van (pl. igazságügyminiszter/Igazságügyminiszter).
21. Mindszenty 1989. 328.
22. ÁBTL 3.1.9. V–700/5. dosszié. Witz Béla budapesti érseki helynök látogatása Mindszenty Józsefnél a Gyűjtőfogházban, 1949. február 25. 157–165;161–162. Gyorsírási jegyzet tisztázata. Szövegét közli Somorjai–Zinner 2008. 700–708.
23. MOL XIX–J–1–j–26/a tétel (1945–1964) 74. fol. USA TÜK-iratok, 6. doboz. Magyar–amerikai kapcsolatok eseménynaptára.
24. Truman Library, RG 46. Record of US Senate. Senate Committee on Foreign Relations. Selected Documents, January 25–April 5, 1949. Box 5. Resolutions re Joseph Cardinal Mindszenty. March 12, 1949. fol. 31.
25. MOL Küm XIX–J–1–d/1. 3. ó. e. I. Mindszenty-ügy – „Emberi jogok” kérdése c. gépelt irat.
26. *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszjszkih arhivov 1944–1953.* [Kelet-Európa az oroszországi levéltárak dokumentumaiban] *Tom II 1949–1953.* Red. T. V. Volokityina – T. M. Iszlamov – G. P. Murasko – A. F. Noszkova – L. A. Rogojva. Szibirszkij hronograf, Moszkva–Novoszibirszk, 1998. 36–37. (13. dokumentum); *Vlaszty i cerkov v Vosztocsnoj Jevrope 1944–1953. Tom I. 1944–1948. Dokumenti rosszjszkih arhivov.* Red. T. V. Volokityina – G. P. Murasko – A. F. Noszkova – D. H. Nohotovics. Roszszen, Moszkva, 2009. 52–53. (15. dokumentum.) Az iraton nincs dátum.
27. *Official Records of the Third Session of the General Assembly. Part II Plenary Meetings of the General Assembly. Summary Records of Meetings 5. April–18. May 1949.* Lake Success, New York. é. n. 242–244.
28. ÁBTL 3.1.9. V–700/33. 3–4. és 5–6. old. Gépelt levél, aláírás és keltezés nélkül. Ugyanez ÁBTL 3.1.8 Sz–222/18. 47–48., kézírásos fogalmazvány másolata: 49–51.

29. Pünkösti 1996. 105.
30. ÁBTL 3.1.9. V-700/33. 56.; 44. és 45. Mindszenty József gépelt levele Décsi Gyula ezredeshez, 1949. március 10.; Mindszenty József levele Péter Gáborhoz, 1949. március 6. (A 44. oldalon a levél gépelt, a 45. oldalon kézirásos szövege.)
31. ÁBTL 3.1.9. V-700/33. 104. és 134. Mindszenty József kézirásos levele Péter Gáborhoz. Bp., 1949. május 21. (A dossziében a levél első és második oldalát egymástól elkerelve fűzték le.)
32. Marosi Ernő akadémikus szóbeli közlése, visszaemlékezve egyetemi diákéveire. Bp., 2010. szeptember 27.
33. ÁBTL 3.1.9. V-700/33. 159. Mindszenty József gépelt, aláírás nélküli, „bizalmas” levele Dobi István miniszterelnöknek. Bp., 1949. március 10.
34. ÁBTL 3.1.9. V-700/33. 161. Mindszenty József gépelt, aláírás nélküli, „bizalmas” levele Dobi István miniszterelnöknek. Bp., 1949. március 14.
35. ÁBTL 3.1.9. V-700/33. 232. Mindszenty József kézirásos levele Dobi István miniszterelnökhez. (A levélben kitért egészségi állapotára, és hogy fogva tartása miatt a primási fősztentszék működése akadályoztatva van.)
36. ÁBTL 3.1.9. V-700/33. 244. Mindszenty József kézirásos levele a NOT-hoz. Bp., 1949. július 7. Szövegét – pár szó kihagyásával – közli Gergely–Izsák 1989. 488. (415. sz. jegyzet.) – A vizsgálati dossziékban több nyoma is van annak, hogy Mindszentyben felmerült: az elsőfokú bírósági tárgyaláson leleplezi vallatóit, és beszélni fog fizikai bántalmazásáról. Ám erről sikeresen lebeszéltek.
37. MOL M-KS 276. f. 54/51. ó. e. 125. fol.
38. ÁBTL 3.1.9. V-700/56/A-B. 383. Nb. IX 254/1949/22. Jegyzőkönyv, Budapesti Népbíróság KülönTanácsa, 1949. augusztus 16.
39. ÁBTL 3.1.9. V-700/56/A-B. 369–381/1. NOT I. 687/1949/22. sz. Ítélet. Gépelt, stencilezett sokszorosítás, eredeti pecséttel hitelesítve; ÁBTL 3.1.9. V-700/56/a. Számozás nélküli dossziében a NOT-ítélet másolata, rajta kézirásos javítások (ez volt az első verzió, ennek tisztázata az előbbi jelzet alatti végleges ítélet). Az ítélet további példánya: MOL XX-1-b-1979/1949 és MOL XX-10-k Legfőbb Ügyészség Politikai Osztály, 18.300/1989; BFL XXV 1. a. 254/1949. 15–16. – A másodfokú ítélet szövegét közölte Gergely–Izsák 1989. 404–424.
40. Így értékelték a helyzetet a szovjet diplomaták is: AVP RF f. 077. op. 29. p. 137. gy. 56. l. 27. A. N. Tiskov, a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosának összefoglalása a magyar katolikus egyházzal. 1949. június 11.
41. A Sztentszék egészére ez a kivüállás véleményünk szerint azzal együtt érvényes, hogy példákat is fel lehet hozni helyi kommunistaellenes együttműködésekre, így a német, illetve az angol püspöki kar részvételét az „Una Sancta” (*Egy Szent*) vagy a „Sword of Spirit” (*Lélek kardja*) mozgalomban. Österreichisches Staatsarchiv – Archiv der Republik, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten Sektion II-pol. Zl. 95–Pol./47. A szentszéki osztrák nagykövet jelentése Karl Gruber szövetségi külügyminiszternek. Róma, 1947. december 29.

